

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ
ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОСТІЙНОЇ
РОБОТИ СТУДЕНТІВ
з дисципліни
“ЕТНОПСИХОЛОГІЯ”
(для бакалаврів, магістрів)**

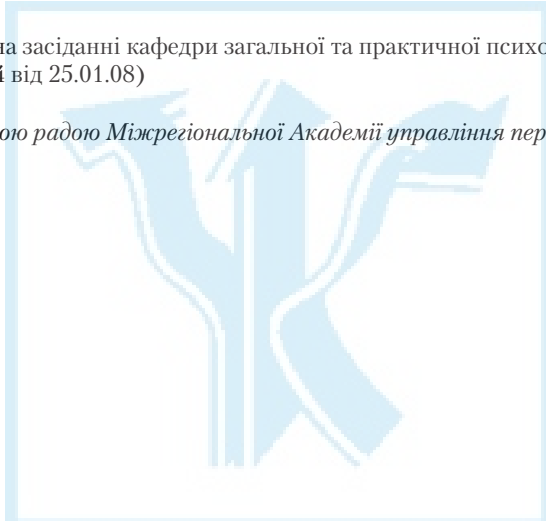
МАУП

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

Підготовлено професором кафедри загальної та практичної психології
МАУП *А. М. Львовичкіною*

Затверджено на засіданні кафедри загальної та практичної психології
(протокол № 4 від 25.01.08)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

Львовичкіна А. М. Методичні матеріали щодо забезпечення самостійної роботи студентів з дисципліни “Етнопсихологія” (для бакалаврів, магістрів). — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — 39 с.

Методичні матеріали містять пояснювальну записку, тематичний план дисципліни, методичні вказівки щодо змісту інформації, яка має бути обговорена на занятті, основні поняття до кожної теми, план семінарсько-практичного заняття (питання до семінарської частини та зміст практичної частини), питання, які виносяться на самостійне опрацювання, творчі завдання для практичної роботи, а також список літератури.

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2009
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Методичні матеріали містять завдання для самостійної роботи студентів з курсу “Етнопсихологія”, складені відповідно до програми вивчення дисципліни, які передбачають підготовку відповідей на контрольні питання та завдання, а також розв’язання проблемних ситуацій та творчих завдань.

Мета самостійної роботи передбачає зміцнення теоретичних знань студентів в рамках програмного змісту дисципліни, розвиток у них вміння застосовувати ці знання при аналізі конкретних психологічних феноменів та ситуацій. Питання для самоконтролю передбачають активізацію у студентів знань тем курсу, вміння застосовувати їх як у науково-дослідній, так і у практичній діяльності, та у повсякденному житті. Творчі завдання передбачають розвиток вміння застосовувати набуті теоретичні знання для аналізу різноманітних теоретичних та конкретних прикладних проблем етнопсихології.

Навчальний курс дисципліни “Етнопсихологія” висвітлює питання психології народів, формування етнічних стереотипів та установок, питання національного складу і національного характеру, особливості міжетнічного спілкування, методи та конкретні методики етнопсихологічного дослідження, а також інші проблеми етнопсихології, що є актуальними у сучасній психологічній теорії та практиці.

Розглянуто основні напрями етнопсихології, історію її розвитку та основні поняття, методологію, методи, техніки та особливості їх застосування.

Дисципліна напряму “Етнопсихологія” пов’язана насамперед з етнографією, соціологією, культурологією, історією, крім цього у певних розділах вона перетинається з іншими психологічними дисциплінами, а саме з соціальною психологією, психологією особистості, загальною та експериментальною психологією, конфліктологією, психологією ділового спілкування та екологічною психологією.

До основних форм самостійної роботи студентів при вивченні курсу “Етнопсихологія” слід віднести:

- опрацювання лекційного матеріалу та додаткове самостійне вивчення теоретичного матеріалу за підручниками та навчальними посібниками;
- підготовка до практичних занять і виконання позааудиторних завдань;

- використання комп'ютерної техніки для пошуку нової інформації щодо проблем етнічної психології;
- підготовка до складання заліку.

Мета курсу

Мету та завдання курсу складає перелік знань та вмінь, якими володітимуть слухачі після його опанування, щодо методики організації самостійної роботи та практичної підготовки студентів:

У результаті вивчення дисципліни “Етнопсихологія” студент повинен знати:

- предмет та завдання етнопсихології;
- методи дослідження у етнопсихології;
- основні поняття етнопсихології;
- основні статичні характеристики етносу, такі як психічний склад етносу, архетипи, ментальність, національний характер, національна свідомість, етнічна самосвідомість;
- основні динамічні характеристики етносу, такі як національні почуття, етнічні стереотипи (автостереотипи, гетеростереотипи), етнічні установки;
- види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку;
- шляхи поведінки в етнічному конфлікті;
- шляхи подолання етнічних конфліктів;
- етнопсихологічні особливості ділового спілкування;

уміти:

- застосовувати різні методи дослідження в етнопсихології;
- використовувати різноманітні методики для дослідження психологічних особливостей етносу;
- надавати консультації щодо застосовування певних стратегій поведінки для подолання етнічного конфлікту;
- надавати консультування щодо особливостей ділового спілкування із зарубіжними партнерами.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни
“ЕТНОПСИХОЛОГІЯ”

№ пор.	Назва змістового модуля і теми
Змістовий модуль I. Етнопсихологія як наука	
1	Предмет та міждисциплінарні зв'язки етнопсихології
2	Основні методи етнопсихології
3	Історія розвитку етнопсихології
4	Проблема етносу та нації в етнопсихології
Змістовий модуль II. Основні статичні характеристики етносу	
5	Психічний склад етносу
6	Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації
7	Психологічна суть та зміст національного характеру
8	Національна свідомість
9	Етнічна самосвідомість
Змістовий модуль III. Основні динамічні характеристики етносу	
10	Проблема етнічної установки в етнопсихології
11	Етнічні стереотипи, їх структура та зміст. Причини стереотипізації
12	Етнічні конфлікти, їх сутність, об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення
13	Етнопсихологія українців
14	Етнічні традиції у діловому спілкуванні
Разом годин: 108	

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Змістовий модуль I. Етнопсихологія як наука

Тема 1. Предмет та міждисциплінарні зв'язки етнопсихології

Етнопсихологія як галузь психологічної науки. Етнопсихологія та інші галузі знань (етнографія, антропологія, культурологія, історія, соціологія, фольклористика). Предмет етнопсихології. Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології. Причини дискредитації етнопсихологічної науки в кінці 20-х років XX ст. у Росії. Психологічна сутність основних понять етнопсихології: етнос, нація, психічний склад, етнічні стереотипи, етнічні конфлікти, національний характер, етноцентризм тощо. Гуманістична та прикладна спрямованість етнопсихології. Загальна характеристика основних методів етнопсихології.

Мета: дати поняття про етнопсихологію як про галузь психології, що вивчає етнічні особливості психіки людей, національний характер, закономірності формування та функціонування національної самосвідомості, етнічних стереотипів та етнічних установок.

Методичні вказівки: при виконанні завдань студентам необхідно звернути увагу на те, яку роль відіграє знання етнопсихології у науково-дослідній роботі та у практичній діяльності.

Звернути увагу на специфіку предмета етнопсихології та її взаємозв'язок з іншими науками про людину.

Етнопсихологія — одна із галузей сучасної психологічної науки, що тісно пов'язана із іншими галузями. Слід звернути увагу на проблему становлення предмета етнопсихології, виділити сучасні підходи щодо його визначення. Розглядаючи зміст поняття “етнічна психологія”, необхідно звернути увагу на структуру, завдання та стан сучасної етнопсихології.

Варто визначити основні етапи розвитку етнопсихології, особливості її виникнення та становлення в різні періоди. Відзначити її заснування у 1859 р. німецькими вченими Г. Штейнталем та М. Лацарусом. Звернути увагу на внесок у розвиток етнопсихології як сучасних вчених, так і вчених минулого та позаминулого століть, а також на її джерела в історії, етнографії, філології. Визначити особли-

вості етнопсихології як науки в першій та другій половині ХХ ст.; відзначити особливості розвитку вітчизняної етнопсихології. З'ясувати причини дискредитації етнопсихологічної науки в кінці 20-х років ХХ ст. у Росії.

Вивчення даної теми в курсі етнопсихології має також за мету ознайомлення студентів із психологічною сутністю основних понять етнопсихології, таких як: етнос, нація, психічний склад, етнічні стереотипи, етнічні конфлікти, національний характер, етноцентризм тощо.

Окремою проблемою, на яку потрібно звернути увагу, є проблема джерел знань про етнопсихологію, а також розглянути питання про гуманістичну та прикладну спрямованість етнопсихології.

Словникова робота: етнопсихологія, етнос, нація, психічний склад, національний характер, етнічні стереотипи, етнічні установки, автостереотипи, гетеростереотипи, етнічні конфлікти, етноцентризм.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Що вивчає етнопсихологія?
2. Коли виникла етнопсихологія як самостійна галузь психології?
3. Дайте визначення таким поняттям:
  - етнос;
  - нація;
  - психічний склад;
  - національний характер;
  - етнічні стереотипи;
  - етнічні установки;
  - автостереотипи;
  - гетеростереотипи;
  - етнічні конфлікти;
  - етноцентризм.
4. Які напрями існують у сучасній етнопсихології?
5. Чим схожі та чим відрізняються етнографія та етнопсихологія?
6. Що таке “етнос” у сучасному розумінні?
7. Чим відрізняються автостереотипи від гетеростереотипів?

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Запропонувати студентам проаналізувати історичну та політичну ситуацію, що існувала в Радянському Союзі 20–30-х років

- XX ст., і визначити, в чому полягають причини дискредитації етнопсихології в СРСР у 20–30-ті роки XX ст.?
2. Проаналізувати співвідношення понять “національний склад” і “національний характер”.
  3. Навести приклади автостереотипів українського народу.
  4. Окреслити шляхи виходу із міжетнічного конфлікту, які може запропонувати практичний психолог.

Теми рефератів

1. Проблема етнопсихологічної ідентичності в умовах взаємопроникнення культур.
2. Етнопсихологічні дослідження в Україні та за кордоном.
3. Відродження вітчизняної етнопсихології.
4. Етнічна психологія у 20–30-ті роки XX ст.

Література: основна [2; 8; 14; 15; 17; 18; 22];
додаткова [29; 30; 40; 42]

Тема 2. Основні методи етнопсихології

Методологічні принципи етнопсихології. Загальна характеристика основних методів етнопсихології.

Кроскультурний напрям досліджень в етнопсихології. Кроскультурний порівняльний аналіз асоціацій, які викликає певний стимул. Дослідження етнопсихології певних груп. Внутрішньокультурний напрям досліджень в етнопсихології. Природний експеримент в етнопсихології.

Лабораторний експеримент в етнопсихології. Дослідження етнічних стереотипів методом “підбору рис” і “вільного описування”. Вивчення етнічної свідомості та етнічних стереотипів. Використання асоціативного експерименту в етнопсихології. Шкала соціальної дистанції Е. Богардуса та її модифікований варіант. Метод інтерв'ю як засіб побудови моделі етнічних ситуацій.

Мета: дати поняття про методологічні принципи та методи етнічної психології. Навчити студентів використовувати конкретні методики дослідження етнопсихології, а також застосовувати метод інтерв'ю як засіб побудови моделі етнічних ситуацій.

Методичні вказівки

Слід зазначити, що вивчення даної теми в курсі етнопсихології має на меті ознайомити студентів з методологією, методами та методиками, що застосовуються в етнопсихологічних дослідженнях.

Кожний із вказаних підходів представлений численними методами та методиками. Слід звернути увагу на те, що виділені підходи визначають можливості застосування конкретних методик для вирішення тих чи інших практичних завдань.

Насамперед потрібно розглянути методологічні принципи етнопсихології, а також дати загальну характеристику її основних методів. До цих методів належать такі: кроскультурний та внутрішньокультурний; лабораторний та природний експерименти.

Словникова робота: кроскультурні дослідження; внутрішньокультурні дослідження; лабораторний експеримент, природний експеримент, шкала соціальної дистанції Е. Богардуса, метод інтерв'ю, асоціативний експеримент, метод “вільних асоціацій”, метод “підбору рис”.

Питання та завдання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність кроскультурних досліджень?
2. З якими складними проблемами зіткнулись дослідники у кроскультурних дослідженнях?
3. Ким вперше був застосований природний експеримент в етнопсихології?
4. Які методи дослідження в етнопсихології ви знаєте?
5. Визначіть припущення, на якому базується побудова шкали Е. Богардуса.
6. Наведіть приклади застосування асоціативного експерименту в етнопсихології.
7. У чому полягає “Метод підбору рис”?

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Застосувати модифікований варіант шкали Е. Богардуса у дослідженні етностереотипів студентів.
2. Застосувати метод “вільного опису” у вивченні етнічних стереотипів.

Теми рефератів

1. Загальна характеристика основних методів етнопсихології.
2. Кроскультурний напрям досліджень в етнопсихології.
3. Внутрішньокультурний напрям досліджень в етнопсихології.
4. Методи етнопсихології.
5. Методики дослідження в етнопсихології;
6. Застосування методу інтерв'ю в етнопсихологічних дослідженнях.
7. Історія розвитку методичної бази етнопсихології.
8. Розвиток методологічної бази етнопсихології.
9. Вивчення етнічної свідомості та етнічних стереотипів.
10. Використання асоціативного експерименту в етнопсихології.

Література: основна [2; 8; 14];
додаткова [40; 42]

Тема 3. Історія розвитку етнопсихології

Основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології. Стародавній світ і дослідження відмінностей між народами. Європейські вчені про психологію народів (середина XVIII – перша половина XIX ст.). Становлення етнічної психології у другій половині XII ст. Етнопсихологічні дослідження в Росії та Україні. Причини дискредитації етнопсихологічної науки в кінці 20-х років у Росії. Розвиток етнопсихології в українській діаспорі.

Основні напрями розвитку сучасної етнопсихологічної науки. Відродження вітчизняної етнопсихології.

Мета: знайомство з історією розвитку етнопсихології, основними етапами цієї історії, виокремлення чинників, що сприяли її розвитку, або ж, навпаки, – гальмували його. Знайомство з основними напрямами розвитку етнопсихології як науки і практики.

Методичні вказівки: в процесі вивчення історії розвитку особливу увагу слід звернути на такі питання: основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології; етнопсихологічні дослідження в Росії та Україні; дізнатися про внесок у розвиток етнопсихології таких видатних вчених, як Лев Гумільов та Густав Шпет та про їх трагічну долю, визначити причини дискредитації етнопсихологічної науки в кінці 20-х років у Росії; розглянути розвиток етнопсихології в українській

діаспорі, зокрема, в УВУ (Українському вільному університеті Міста Мюнхена та в Канаді), що сприяли збереженню вітчизняної етнопсихології; розглянути основні напрями розвитку сучасної етнопсихологічної науки, зокрема, відродження вітчизняної етнопсихології у 70–90-ті роки ХХ ст., що розпочалося із дискусії серед видатних психологів, таких як Г. Старовойтова, І. Кон, С. Арутюнов та ін. на сторінках журналу “Вопросы психологии”; визначити шляхи подальшого розвитку етнопсихології як науки та застосування її методів з метою поліпшення етнонаціональних стосунків.

Словникова робота: історія етнічної психології; дискредитація етнопсихології; розвиток етнопсихології; сучасна етнічна психологія.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть основні етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології.
2. Які причини дискредитації етнопсихологічної науки в кінці 20-х років у Росії?
3. Які основні напрями розвитку сучасної етнопсихологічної науки?
8. У чому полягає актуальність у наші дні концепції національного характеру у Гельвеції?
9. Коли з'явились поняття “народ”, “нація”, і хто першим почав їх згадувати?
10. У якому році народилась самостійна наука — етнопсихологія?
11. Які напрями виділяють у сучасній етнопсихології?
12. У чому полягає сутність теорії географічного детермінізму?
13. Які помилки у теоретичних викладках Г. Лебона привели його до табору апологетів колоніалізму?
14. Хто вважається засновником “Школи народів”?
15. Чому етнопсихологічні дослідження не влаштовували тоталітарний сталінський режим?

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Проаналізуйте історію розвитку етнопсихології та спрогнозуйте шляхи її подальшого розвитку.
2. Наведіть приклади практичного застосування етнопсихологічних досліджень.

Теми рефератів

1. Етапи розвитку уявлень про предмет етнопсихології.
2. Стародавній світ і дослідження відмінностей між народами.
3. Європейські вчені про психологію народів.
4. Становлення етнічної психології у другій половині ХІІ ст.
5. Дискредитація етнопсихологічної науки в кінці 20-х років у Радянському Союзі.
6. Розвиток етнопсихології в українській діаспорі.
7. Основні напрями розвитку сучасної етнопсихологічної науки.
8. Відродження вітчизняної етнопсихології.

Література: основна [2; 8; 14; 15; 17; 18; 22];
додаткова [35; 41; 42]

Тема 4. Проблема етносу та нації в етнопсихології

Психологічна характеристика етносу. Умови походження та модифікації етносу: антропологічні, лінгвістичні, культурні. Поняття маргінальності в етнопсихології. Причини маргіналізації.

Соціально-психологічна сутність поняття “нація”. Основні етнічні та культурологічні ознаки нації. Поняття про національну ідентифікацію. Сучасні процеси національного та державного будівництва.

Мета: розглянути проблему етносу та нації в етнопсихології, з’ясувати умови походження та модифікації етносу та нації.

Методичні вказівки: вивчаючи проблему етносу та нації, яка є однією із визначальних, центральних проблем, насамперед необхідно зупинитися на визначенні поняття “етнос”, що означає стійку сукупність людей, які мають загальні, відносно стабільні особливості культури та психіки, а також усвідомленням своєї єдності та відмінності від усіх інших подібних утворень.

Грецьке слово “етнос” послужило основою назви окремої галузі психології – психології етносу, або, як це звучить у працях одного із засновників етнопсихології В. Вундта, – “психології народів”.

Другим важливим поняттям є поняття “нація”.

Нація – духовно-психологічна спільність, заснована на територіально-економічній та історико-культурній єдності.

Нація, зазначають дослідники, як форма етнічної спільності склалась на відносно пізньому етапі історичного розвитку людства. Ви-

никнення націй пов'язане з періодом становлення капіталізму. Отже, хоч нації і існують у сучасних суспільствах як найбільш поширені форми етнічної спільності, але окрім них існують і такі різновиди етнічних спільнот, як народність, національна група та інші.

Словникова робота: етнос, нація, маргінальність, маргінал, маргіналізація, національна ідентифікація.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Які версії етногенезу української нації ви знаєте?
2. Що означає поняття “маргінал”?
3. Що таке “піджан-мова”?
4. Чому націю іноді називають “психологічним видом”?
5. Назвіть основні ознаки нації.
6. Дайте визначення поняттю “етнос”.
7. Дайте визначення поняттю “нація”.
8. Який внесок у розвиток етнопсихології зробив видатний психолог Вільгельм Вундт?
9. У який період виникли нації як етнічні спільноти?

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Розгляньте поняття “маргінал” і скажіть, яку людину можна назвати маргіналом в етнічному аспекті? Як відбувається процес етнічної маргіналізації? Наведіть приклади із сьогодення.
2. Проаналізуйте визначення поняття “етнос” і визначте основні характеристики етносу.
3. Розгляньте визначення поняття “нація” і скажіть, які головні ознаки нації як етнічної спільноти?
4. Поміркуйте, що потрібно робити психологам та педагогам для виховання етнічної самосвідомості українців.

Теми рефератів

1. Проблема етнопсихологічної ідентичності особистості в умовах взаємопроникнення культур.
2. Методи запобігання етнічній маргіналізації.
3. Психологічна характеристика українського етносу.
4. Умови походження та модифікації етносу: антропологічні, лінгвістичні, культурні.

5. Причини маргіналізації у сучасному суспільстві.
6. Сучасні процеси національного та державного будівництва в Україні.

Література: основна [2; 4; 8; 13–17; 19; 25];
додаткова [29; 30; 35; 41; 43; 45]

Змістовий модуль II. Основні статичні характеристики етносу

Тема 5. Психічний склад етносу

Структурні компоненти психічного складу. К. Юнг про архетипи колективного підсвідомого як основи психологічного складу етносу. Визначення поняття “архетип”. Поняття про загальнолюдські та етнічні архетипи. Архетипи українського етносу. Психічний склад як детермінанта розвитку етносу.

Мета: з’ясувати сутність поняття “архетипи” та навчитися визначати їх у різних етнічних груп за допомогою вивчення народної культури, снів, міфів.

Методичні вказівки: вивчаючи етнопсихологічні проблеми психічного складу етносу, слід зазначити, що етнічні утворення існують насамперед завдяки самосвідомості її людей, їх самоотождоженню з культурою своєї нації. Національна самосвідомість або почуття етнічної ідентичності лежить в основі національного характеру. Це, як зазначалось у попередньому розділі, дає підставу вважати націю психологічним видом на відміну від біологічного виду тварин. Отже, кожен індивід є національним, по-перше, об’єктивно, а по-друге, суб’єктивно, свідомо, оскільки визнає себе частиною тієї чи іншої нації, ідентифікує себе з нею. Без цього нація не може бути повноцінною. Через самосвідомість, ціннісні орієнтації. Традиції, національна сутність проявляються більш конкретно, ніж через об’єктивні чинники. Отже, кожна людина великою мірою національна через те, що усвідомлює свою належність до нації, ідентифікує себе з цілим.

Одним із важливих показників, що визначають етнічну своєрідність, є архетипи. Архетипи визначаються як структурні елементи людської психіки, що знаходяться у колективному підсвідомому, яке є загальним для всього людства. Вони наслідуються подібно до того, як наслідуються будова тіла. Архетипи структурують розуміння людиною себе, світу та інших людей. З особливою виразністю вони про-

являються у міфах, казках, снах, а також при деяких психічних розладах. Архетипи є основою творчості та сприяють внутрішній єдності людської культури, створюють можливість взаємозв'язку різних епох та взаєморозуміння людей.

Словникова робота: архетипи, колективне несвідоме, психічний склад, національна ідентичність, загальнолюдські архетипи, етнічні архетипи.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Хто запропонував поняття “архетип”?
2. Дайте визначення поняттю “архетип”.
3. Наведіть приклади загальнолюдських архетипів.
4. Наведіть приклади етнічних архетипів.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Проаналізуйте український фольклор та виокремте етнічні стереотипи українців.
2. Порівняйте архетипи українців та росіян за допомогою аналізу народних казок.
3. Порівняйте архетипи східних слов'ян та народів Західної Європи на основі аналізу народної творчості.

Теми рефератів

1. Структурні компоненти психічного складу.
2. К. Юнг – засновник про архетипи колективного підсвідомого як основи психологічного складу етносу.
3. Загальнолюдські та етнічні архетипи.
4. Архетипи українського народу.
5. Порівняльний аналіз архетипів українців та поляків (українців та росіян і т. ін.).
6. Психічний склад як детермінанта розвитку етносу.

Література: основна [2; 8; 14];
додаткова [37; 45]

Тема 6. Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації

Визначення поняття “ментальність”. Емоційний (емотивний), пізнавальний (когнітивний) та поведінковий (конативний) компо-

ненти ментальності, їх головні функції. Поняття про національну ідею, шляхи її реалізації. Особливості формування та розвитку української національної ідеї.

Мета: засвоєння поняття “ментальність” як інтегральної етнопсихологічної ознаки нації, її основних компонентів та функцій, а також засвоєння поняття про національну ідею, її сутність та шляхи реалізації.

Методичні вказівки: вивчаючи тему “Ментальність як інтегральна етнопсихологічна ознака нації”, слід зазначити, що ментальність — поняття відносно нове у науці. Воно увійшло у наукову сферу в середині 50-х років ХХ ст. завдяки дослідженням французьких вчених Ж. Люб’є та Р. Мандру. Останнім часом це поняття стало дуже популярним та широко вживаним.

Терміном “ментальність” визначають певні соціально-психічні явища, тому, зазначає Л. Красавін, можна говорити про ментальність притаманну певній епосі, оскільки ментальність відображає духовний світ людини чи соціальної спільності, епохи або етнокультури.

Отже категорія “ментальність” дає змогу аналізувати національний характер людей в етнічному контексті. Етнічна ментальність проявляється у домінуючих життєвих настроях людей, у характерних особливостях світовідчуття, світосприймання, у системі моральних вимог, норм, цінностей та принципів виховання, у співвідношенні магічних і технологічних методів впливу на дійсність, у формах взаємин між людьми, у сімейних засадах, у ставленні до природи та праці, в організації побуту, свят, у конкретних актах самоорганізації етносу та ін.

Таким чином, якщо мова йде про якусь психологічну рису етносу, або особливість його поведінки, то можна почути, що “це закладено у нашій ментальності”, або “це не відповідає нашій ментальності”. Отже можна дати таке визначення поняття “ментальність”.

Ментальність — це цілісний вираз духовних спрямувань, що не зводяться до суми суспільної свідомості (релігії, науки, мистецтва, тощо), а є специфічним відображенням дійсності, зумовленим життєдіяльністю народу в певному географічному і культурно-історичному середовищі етносу.

Отже, ментальність — важливий етнопсихологічний феномен, і саме вона виступає інтегральною етнопсихологічною ознакою особистості, народу, нації.

Ментальність розглядають як систему, що створена трьома компонентами — емоційним, пізнавальним та поведінковим.

Найбільш яскравим виявом ментальності народу є його національна ідея. Історія показує, що всі стабільні та могутні нації, що існували в минулому, або існують сьогодні, мають ідеал-ідею, що глибоко укорінена в душі людей, у їхні характери. Наприклад, у американців — це свобода особистості — “живи вільним, або умри”; у англійців — аристократизм, порядність, у німців — впорядкованість; у французів — вишуканість; у італійців — повнокровність, емоційна насиченість; у японців — філігранна довершеність в усьому.

Кожна домінуюча ідея має під собою шар конкретизуючих та розвиваючих ідей — цінностей.

Тут слід зазначити, що український етнос існує з давніх-давен, але Україна як самостійна держава з'явилась нещодавно. Отже, як іншим державам потрібна своя національна ідея, так і Україні як державі та суспільству потрібна своя національна ідея як інтегруюча та мотивуюча сила, як основа патріотизму нації.

Досвід історії показує, що тільки наповнення національного ідеалу високими загальнолюдськими цінностями і тверда воля втілювати свій ідеал у реальне життя — необхідна та першочергова умова всілякого прогресу та процвітання народів.

І, нарешті, потрібно зазначити, що поняття “національна ідея” означає наступне:

- по-перше, включає у себе певний світогляд, що характерний для нації;
- по-друге, слугує відбитком особливостей національного суспільства;
- по-третє, спирається на символи, що дають можливість оптимально висвітлювати кращі якості нації та стимулювати її розвиток.

Словникова робота: ментальність, емотивний компонент ментальності, когнітивний компонент ментальності, конативний компонент ментальності, національна ідея, українська національна ідея.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Що означає поняття “ментальність”?
2. Ким вперше було запропоновано поняття “ментальність”?
3. Із яких компонентів складається ментальність?
4. Дайте визначення поняттю “етнічна ментальність”.

5. Дайте визначення поняттю “національна ідея”.
6. Яку роль відіграє національна ідея у житті нації?

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. На основі здобутих знань та власного досвіду опишіть ментальність українців, росіян, німців та ін.
2. Проаналізуйте сучасну ситуацію в Україні і визначіть її національну ідею.

Теми рефератів

1. Ментальність українського народу.
2. Шляхи реалізації національної ідеї в Україні.
3. Національна ідея та її роль у житті нації.

Література: основна [9; 14; 18; 26; 27];
додаткова [31; 46]

Тема 7. Психологічна суть та зміст національного характеру

Основні структурні компоненти національного характеру. Визначення поняття “національний характер”.

Діалектика національного та загальнолюдського в національному характері.

Фактори розвитку національного характеру. Д. Чижевський про риси українського національного характеру. Шляхи визначення національного типу: дослідження народної творчості; вивчення найяскравіших історичних епох; характеристика найвизначніших представників народу.

Мета: з’ясувати сутність та зміст національного характеру, діалектику національного та загальнолюдського в національному характері, шляхи та фактори розвитку національного характеру.

Методичні вказівки: насамперед необхідно зазначити, що національний характер — одна з найважливіших категорій етнопсихології. Але, як і більшість понять етнічної психології, воно ще не має загальноприйнятого визначення.

Потрібно звернути увагу на визначення національного характеру, яке дає відомий український дослідник цього питання — П. Гнатенко.

Національний характер — це сукупність соціально-психологічних рис (установок, стереотипів), які властиві нації на певному етапі роз-

виту і які виявляються у ціннісному ставленні до навколишнього світу, а також у культурі, традиціях, звичаях, обрядах.

Отже, національний характер є своєрідним специфічним поєднанням загальнолюдських рис у конкретних історичних та соціально-економічних умовах існування нації.

Питання про визначення національного характеру дуже складне. Яке б повне не було це визначення, але все ж не може дати вичерпну соціально-психологічну характеристику нації. І. Кон зазначає у цьому зв'язку: “Вчені-психологи, що займаються проблемами національного характеру, переймаються життєвими уявленнями, що народи як індивіди мають набір стійких якостей, “рис”, які можна вимірювати та порівнювати, а потім скласти для кожного народу психологічний паспорт-характеристику. Але таке неможливо здійснити навіть для окремого індивіда”.

Спеціальних праць, присвячених національному характеру як українського, так і російського народів за часів Радянського Союзу, майже не видавалось. Але існувала низка досліджень, що видавались за кордоном. Це, зокрема, праці Д. Чижевського, які цитує у своїй роботі, присвяченій національному характеру, П. Гнатенко.

Д. Чижевський підкреслював те, що національний характер не є одноманітним. Кожна нація має різні психологічні типи, різні соціальні типи. Крім того, існують відмінності, що викликані місцевими умовами. Все це ускладнює картину національного характеру народу, робить її різнобарвною та різноманітною.

Як же визначити національний тип? Д. Чижевський пропонує три шляхи.

1. Дослідження народної творчості.
2. Вивчення найяскравіших історичних епох.
3. Характеристика найвизначніших представників народу.

Найбільш плідним Д. Чижевський вважає перший шлях, однак одразу попереджає, що якби ми, наприклад, звернулися до народної мудрості, то на всі питання знайшли б діаметрально протилежні відповіді, оскільки вони беруть початок як у дохристиянський, так і в християнський період, від православ'я, від уніатів, католиків, аріан, селян, козаків і шляхти, від аскетичного погляду Лаври і барокової писемності Київської Академії. Дуже багато елементів народної творчості спільні для України та її сусідів, інших слов'янських народів.

Словникова робота: національний характер, етнічні установки, етнічні стереотипи.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю “національний характер”.
2. Назвіть основні структурні компоненти національного характеру.
3. Що говорив Д. Чижевський про національне та загальнолюдське в національному характері?
4. Розкажіть про риси національного характеру українців.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Опишіть відмінності між сутністю понять “психічний склад” та “національний характер”.
2. Опишіть, які позитивні та негативні риси українського національного характеру виокремлював Д. Чижевський.

Теми рефератів

1. Діалектика національного та загальнолюдського в національному характері.
2. Фактори розвитку національного характеру.
3. Д. Чижевський про риси українського національного характеру.
4. Шляхи визначення національного типу: дослідження народної творчості; вивчення найяскравіших історичних епох; характеристика найвизначніших представників народу.

Література: основна [3–5; 10; 11; 14];
додаткова [30–33]

Тема 8. Національна свідомість

Визначення національної свідомості, її основні ознаки. Відмінність між національною свідомістю та національною самосвідомістю. Детермінованість національної свідомості соціально-економічними та історичними умовами. Мова і національна свідомість етносу.

Національна свідомість як фактор оптимізації спільної діяльності людей, їх стосунків, умова гармонізації етнічної індивідуальності.

Мета: визначити поняття “національна свідомість” та її основні ознаки і відмінності від національної самосвідомості. Акцентувати увагу на національній свідомості як чиннику оптимізації спільної діяльності людей, їх стосунків, умова гармонізації етнічної індивідуальності.

Методичні вказівки: під час вивчення теми потрібно насамперед відзначити, що в літературі з питань національної свідомості та національної самосвідомості немає певної визначеності. Ряд авторів ототожнюють поняття національної свідомості та національної самосвідомості. Але значна частина психологів, що вивчають проблеми етносу, розрізняють ці поняття.

Отже, на думку більшості дослідників, національну свідомість можна визначити як усвідомлення місця і ролі своєї нації в системі суспільних відносин, розуміння національних інтересів, взаємовідносин своєї нації з іншими соціально-етнічними спільнотами, які виявляються в ідеях, почуттях, прагненнях.

Важливим також є те, що серед факторів, які найбільш активно впливають на формування національної свідомості будь-якого народу, найважливіше місце посідає культура та її окремі елементи. Пріоритет серед цих елементів належить мові.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю “національна свідомість”.
2. Назвіть основні ознаки національної свідомості.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Користуючись здобутими знаннями та власним досвідом, визначіть основні риси національної свідомості українського народу.
2. Користуючись здобутими знаннями та власним досвідом, визначіть основні риси національної свідомості інших народів (на вибір студентів).

Теми рефератів

1. Детермінованість національної свідомості соціально-економічними та історичними умовами.
2. Мова і національна свідомість українського етносу.
3. Національна свідомість як фактор оптимізації спільної діяльності людей, їх стосунків, умова гармонізації етнічної індивідуальності.

Література: основна [2; 8; 14–16];
додаткова [37; 43]

Тема 9. Етнічна самосвідомість

Психологічні характеристики головних ознак етнічної самосвідомості (усвідомлення: етнічної спільності, особливих етнопсихологічних рис, особливостей етнічної культури; усвідомлення себе як суб'єкта етнічної спільності; соціально-моральна самооцінка; етнічна самоідентифікація).

Етнічна самосвідомість як умова гармонізації та розвитку етносу.

Мета: розглянути поняття етнічної самосвідомості як умови гармонізації етносу.

Методичні вказівки: потрібно відзначити, що одним із основних та визначальних критеріїв існування етносу є етнічна самосвідомість.

Етнічна самосвідомість — це усвідомлення народом у цілому та кожною особистістю, що складає народ, своєї належності до певного етносу, яке базується на спільності мови, культури, рис, історичної долі та визнанні особливих специфічно-історичних рис свого народу.

Отже головними ознаками етнічної самосвідомості є усвідомлення:

- етнічної спільності;
- особливих етнопсихологічних рис;
- особливої етнічної культури.

А також:

- соціально-моральна самооцінка;
- етнічна самоідентифікація.

Етнічна самосвідомість є одним із головних наслідків об'єднувачих процесів. Вона виступає суттєвим компонентом структури етносу, поряд з іншими складовими, такими як спільність походження, культура, мова, господарське життя, тощо. Наявність етнічної самосвідомості свідчить про певний стан етногенетичного процесу, зокрема про народження етносу.

Етнічна самосвідомість пов'язана також із самоназвою народу, зміни якої віддзеркалюють трансформацію як самосвідомості етносу, так і національної ідеї.

Словникова робота: етнічна свідомість, етнічна самосвідомість, етнічна культура.

Словникова робота: етнічна самосвідомість; етнічна самоідентифікація; етнічна спільність; етнопсихологічні риси; етнічна культура; соціально-моральна самооцінка; етнічна самоідентифікація.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть головні ознаки етнічної самосвідомості.
2. Дайте психологічні характеристики ознак етнічної свідомості.
3. У чому полягає відмінність між національною свідомістю та національною самосвідомістю?
4. Дайте визначення поняттю “національна самосвідомість”.
5. Назвіть основні ознаки національної самосвідомості.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. На основі власних спостережень та теоретичних знань опишіть риси національної самосвідомості українців.
2. Користуючись здобутими знаннями та власним досвідом, визначіть основні риси національної самосвідомості інших народів (на вибір студентів).

Теми рефератів

1. Психологічні характеристики головних ознак етнічної самосвідомості українців.
2. Етнічна самосвідомість як умова гармонізації та розвитку етносу.
3. Проблеми формування етнічної самосвідомості українців.

Література: основна [2; 8; 12; 14; 18];
додаткова [37; 44]

Змістовий модуль III. Основні динамічні характеристики етносу

Тема 10. Проблема етнічної установки в етнопсихології

Поняття про теорію установки та її застосування в етнічній психології. Визначення поняття “установка”. Структура та зміст етнічної установки.

Емоційний, пізнавальний та поведінковий компоненти етнічної установки.

Основні функції етнічних установок у регуляції соціальної поведінки та діяльності представників етносу.

Етнічні установки як передумови формування етностереотипів.

Мета: вивчити теорію установки Д. Узнадзе та її застосування в етнопсихології.

Методичні вказівки: розпочинаючи вивчення теми, потрібно відзначити, що механізмами передачі національно-психологічних особливостей з покоління до покоління є установки та стереотипи, оскільки до цього часу ще не знайдено іншого пояснення існування несвідомого у психіці людей. Національно-психологічні особливості — це явище, яке дійсно знаходиться на межі між свідомим та несвідомим, адже виявляються вони незалежно від волі людини.

Потрібно підкреслити, що теорія установок допомагає зрозуміти власне у чому суть дії феномена психологічної готовності, оскільки представник тієї чи іншої спільноти схильний мислити, відчувати, діяти так, як йому підказують національні традиції, встановлені норми та правила поведінки.

Теорія установок була розроблена школою відомого грузинського психолога Д. Узнадзе, який визначав установку як готовність до виконання певних дій. Хрестоматійне визначення установки таке: установка (attitude — англ.) — це позитивна або негативна оціночна реакція на що-небудь або кого-небудь, яка виражається у думках, почуттях та цілеспрямованій поведінці.

У свою чергу, етнічна установка, за визначенням Л. Орбан, — це внутрішній стан готовності особистості або груп людей до специфічного, характерного тільки для них (представників тієї чи іншої національної спільноти) вияву почуттів, інтелектуально-пізнавальної та вольової активності, динаміки та характеру взаємодії, спілкування, які відповідають існуючим національним традиціям.

В. А. Ядов, який вивчав соціальні установки (до яких належать і етнічні установки), виділяє у них когнітивний, тобто пізнавальний, інтелектуальний компонент; емоційний та конативний (поведінковий) компоненти.

Когнітивний, або пізнавальний, компонент установки визначає погляди певного етносу та окремих його представників на світ і образ того, до чого цей етнос прагне.

Емоційний компонент етнічної установки (або як ще його називають емоційно-оціночний) визначає симпатії та антипатії народу до певних значущих об'єктів.

I, нарешті, поведінковий компонент етнічної установки визначає готовність діяти стосовно об'єкта, що має значущу цінність для народу.

Етнічні установки, як і інші соціальні установки, закріплюються у процесі історичного розвитку психічного складу нації. Впродовж історії існування нації утворюються цілі системи зафіксованих національних установок, які визначають специфіку поведінки народу під час взаємодії та спілкування. Отже, національно-психологічні особливості діють, закріплюються та функціонують як установки.

В основі тих чи інших установок, які є в різних видах діяльності, формуються конкретні національні стереотипи. Національні установки, зазначають В. Крисько та А. Деркач, ніби закладаються в пам'ять представників конкретної етнічної спільноти і "виймаються", за необхідності, автоматично.

Отже на завершення слід зазначити, що національні установки, які є складовою частиною психіки людини, формують певний її колорит, надаючи особливої специфіки мотивації та цілеспрямованості людей, засобам їхньої діяльності.

Соціальні норми поведінки, взаємодії та спілкування, які є загальноприйнятними у тій чи іншій державі, викликають до життя певні національні установки, які у свою чергу активізують відповідні до цих норм стереотипи поведінки та діяльності.

Словникова робота: установка, етнічна установка, емотивний компонент етнічної установки; конативний компонент етнічної установки; когнітивний компонент етнічної установки; етнічний стереотип.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення психологічному поняттю "установка".
2. Дайте визначення поняттю "етнічна установка".
3. Дайте психологічну характеристику емоційному компоненту етнічної установки.
4. Дайте психологічну характеристику поведінковому компоненту етнічної установки.
5. Дайте психологічну характеристику когнітивному компоненту етнічної установки.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Наведіть приклади цілеспрямованого формування етнічних установок з метою використання їх у політичних цілях.
2. Як можна використати етнічні установки для регуляції соціальної поведінки? Наведіть приклади.

Теми рефератів

1. Теорія установки Д. Узнадзе та її застосування в етнопсихології.
2. Етнічні установки як передумови формування етнічних стереотипів.
3. Основні функції етнічних установок у регуляції соціальної поведінки та діяльності представників етносу.

Література: основна [2; 6; 14; 15];
додаткова [29; 30; 35; 40]

Тема 11. Етнічні стереотипи, їх структура та зміст. Причини стереотипізації

Сутність етнічних стереотипів. Етнічні стереотипи як складова соціальних стереотипів. Визначення та походження поняття “стереотип”. Основні соціальні функції стереотипів. Визначення поняття “етностереотип”.

Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки (соціалізація, наслідування, ідентифікація).

Поняття про автостереотипи та гетеростереотипи. Явище ефекту “призми”. Етноцентризм, його ознаки та умови виникнення. Етноцентризм та націоналізм. Роль засобів масової інформації у формуванні стереотипів.

Роль практичного психолога у розв’язанні проблеми зниження етноцентризму, стереотипізації оцінок.

Мета: ознайомлення із проблемами етнічних стереотипів, їх структурою та змістом.

Методичні вказівки: розпочинаючи вивчення теми, потрібно насамперед зазначити, що етнічні стереотипи є складовою частиною соціальних стереотипів. Соціальний стереотип (від грецької — stereos — твердий та typos — відбиток) відносно стійкий та спрощений образ соціального об’єкта (групи людей, окремої людини, події, явища та

ін.), що складається в умовах дефіциту інформації як результат узагальнення особистісного досвіду індивіда та уявлень, що прийняті в суспільстві.

Але взагалі поведінковий стереотип — це поняття, що належить не тільки до соціальної психології, хоча найбільше використовується саме тут. Термін “стереотип” означає повторення, відтворення яких-небудь зразків у певній діяльності. Отже поняття “стереотип поведінки” у застосуванні до етносу характеризує систему стійких звичаїв та традицій певного етносу.

Крім цього, відокремлення однієї національної спільності від інших не виключає наявності контактів між ними, спільної діяльності, в результаті якої етноси отримують певну інформацію один про одного. На основі цієї інформації формуються етнічні стереотипи, які є усвідомленням характерних, з точки зору даного етносу, ознак інших національних спільностей. Це усвідомлення здійснюється у формі побудови образу даної етнічної групи. Отже, в етнічній психології поняття “стереотип” дуже часто застосовується як уявлення одного етносу про інший, або ж власний народ.

Своїм походженням та популярністю у психологічній літературі термін “стереотип” зобов’язаний американському журналісту Уолтеру Ліннману, який вперше використав його у 1922 р. у своїй книзі “Суспільна думка”.

Стосовно ж етнічних стереотипів, то деякі автори обмежували їх зміст тими уявленнями та образами, що сформувались у певної спільноти щодо інших етнічних груп. Такі етностереотипи вважаються найбільш поширеними та найбільш вивченими, у подальшому їх назвали гетеростереотипами. Згодом, визначення поняття “етнічні стереотипи” доповнили образами та уявленнями щодо власної етнічної групи, які назвали автостереотипами.

Етностереотип — це узагальнений, емоційно-насичений образ етнічної групи або її представників, який створено історичною практикою міжетнічних відносин.

Віддзеркалюючи бажання людей зберегти етнокультурну ідентичність, етностереотип відіграє важливу соціальну роль як фактор консолідації та фіксації етнічної групи.

Варто зазначити також існування стереотипних ситуацій спілкування, які входять у фонд специфічної культури певного етносу. Стереотип поведінки, який відповідає стереотипній ситуації, може бути функціонально “оправданим”, як, наприклад, традиційні поба-

жання добра, невеликі за обсягом мовні формули, які походять від замовлянь та заклинань і які висловлюються з нагоди народження дитини, купівлі, продажу, тощо.

Потрібно також підкреслити, що засвоєння певної поведінки, характерної для того чи іншого етносу, відбувається трьома шляхами — це соціалізація, наслідування та ідентифікація, які пов'язані між собою.

Крім того, етнічні стереотипи, у свою чергу, поділяються на авто-стереотипи та гетеростереотипи.

Підкреслюючи позитивну та конструктивну роль етностереотипів у збереженні традиційних рис та особливостей національної культури, не можна не відзначити негативну дію тих стереотипів, які підкріплюються зверхнім ставленням до інших етносів і призводить до націоналізму у найгірших його формах.

Словникова робота: етнічні стереотипи, соціальні стереотипи, соціотипова поведінка, соціалізація, наслідування, ідентифікація, автостереотипи, гетеростереотипи, ефект “призми”, етноцентризм, стереотипізація.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняттю “стереотип”.
2. Що таке “етнічний стереотип”?
3. Дайте визначення поняттю “автостереотип”.
4. Дайте визначення поняттю “гетеростереотип”.
5. У чому полягає явище ефекту “призми”?
6. Дайте визначення поняттю “етноцентризм”.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Опишіть соціальні функції стереотипів. Наведіть приклади.
2. Розкажіть про психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки (соціалізація, наслідування, ідентифікація).
3. Розкрийте роль засобів масової інформації у формуванні стереотипів.
4. Розробіть програму для практичного психолога у розв'язанні проблеми зниження етноцентризму та стереотипізації в оцінках інших етносів, оцінок власного етносу.

Теми рефератів

1. Етнічні стереотипи як складова соціальних стереотипів.
2. Основні соціальні функції стереотипів.
3. Психологічні механізми засвоєння соціотипової поведінки.
4. Етноцентризм, його ознаки та умови виникнення.
5. Етноцентризм та націоналізм.
6. Роль засобів масової інформації у формуванні стереотипів.
7. Роль практичного психолога у розв'язанні проблеми зниження етноцентризму, стереотипізації оцінок.

Література: основна [1; 2; 6; 14; 15; 17; 20];

додаткова [29; 30; 35; 40]

Тема 12. Етнічні конфлікти, їх сутність, об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення

Сутність етнічних конфліктів. Визначення поняття “етнічний конфлікт”. Об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення етнічних конфліктів. Види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку. Історичні приклади конфліктів між етносами. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті. Шляхи подолання етнічних конфліктів.

Мета: з'ясувати поняття про етнічні конфлікти, їх сутність, об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення.

Методичні вказівки: під час розгляду теми потрібно насамперед зазначити, що неадекватні етнічні стереотипи призводять до формування етноцентризму, який, у свою чергу, може спричинити етнічні конфлікти.

Етнічний конфлікт – це форма міжгрупового конфлікту, коли групи з протилежними інтересами поляризуються за етнічною ознакою.

Причиною етнічних конфліктів, як правило, є позаетнічні, соціально-політичні або економічні протиріччя, тому етнічні конфлікти часто бувають симптомами політичної чи економічної кризи.

Наростання етнічного конфлікту супроводиться зростанням етноцентризму, який тою чи іншою мірою властивий етнічній самосвідомості різних рівнів розвитку; посиленням інтенсивності циркуляції у суспільстві негативних етнічних стереотипів, виокремленням націоналістичної ідеології.

Внутрішньою, власне етнічною причиною етнічного конфлікту може бути зіткнення національних інтересів, тобто тих же самих соціально-політичних та економічних інтересів, але таких, що визнаються на рівні національної самосвідомості фундаментальними життєвими потребами даного етносу. Усвідомлення цих інтересів все більшою кількістю членів етнічної групи у ситуації зіткнення призводить до масового осмислення загрози цим інтересам та потребує їх захисту. Причому, загроза може бути як справжньою, так і вигаданою.

Іншою причиною етнічного конфлікту може бути політизація етнічної належності, коли соціальні верстви, що протистоять одна одній, поляризуються за етнічною ознакою. Етнічні конфлікти також можуть виникати і на релігійному ґрунті. Прикладом таких етнічних конфліктів, в основі яких лежить політика та релігія, може бути конфлікт між сербами-християнами та албанцями-мусульманами у Косові.

На завершення слід зазначити, що особливої гостроти та розмаху набуває конфлікт через великий емоційний потенціал етнічної свідомості людей, можливості швидкої консолідації усіх соціальних груп даної спільноти за етнічною ознакою.

Словникова робота: етнічний конфлікт, етноцентризм, об'єктивні умови виникнення етнічних конфліктів, суб'єктивні умови виникнення етнічних конфліктів.

Питання та завдання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність етнічних конфліктів?
2. Дайте визначення поняттю “етнічний конфлікт”.
3. Назвіть об'єктивні умови виникнення етнічного конфлікту.
4. Назвіть суб'єктивні умови виникнення етнічного конфлікту.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Розгляньте конкретний приклад міжетнічного конфлікту, запропонуйте шляхи виходу із подібних міжетнічних конфліктів та їх попередження.
2. Розробіть програму психологічної профілактики етнічних конфліктів.
3. Розробіть психологічну програму подолання етнічних конфліктів.

Теми рефератів

1. Об'єктивні та суб'єктивні умови виникнення етнічних конфліктів.
2. Види етнічних конфліктів та стадії їх розвитку.
3. Історичні приклади конфліктів між етносами.
4. Стратегії поведінки в етнічному конфлікті.
5. Шляхи подолання етнічних конфліктів.

Література: основна [1; 7; 14; 20; 22];
додаткова [29; 30; 42]

Тема 13. Етнопсихологія українців

Загальний підхід до вивчення особливостей українського етносу.

Екологічний чинник у формуванні етносу. Взаємодія з іншими народами і формування українського національного характеру. Вплив геополітичного чинника на український національний характер. Історичний фактор у формуванні української самосвідомості. Релігія як фактор формування українського етносу. Сім'я і формування українського національного характеру.

Мета: визначити психологічні та культурні особливості українського етносу.

Методичні вказівки: під час вивчення означеної теми насамперед потрібно зазначити, що українці на рубежі ХХІ ст. є складно опосередкованим “продуктом” свого історичного минулого. Саме ретроспектива виникнення, розвитку, здобутків і трагедії українського народу дає підстави визначити психологію українського етносу через аналіз таких феноменів, як менталітет, етнічна свідомість і самосвідомість, етнічна самоідентифікація особистості, український національний характер, психічний склад українців. Навіть розуміючи те, що український етнос не є чимось застиглим і незмінним, а українці кінця ХХ ст., безумовно, відрізняються від українців ХІХ ст., ми маємо через етнопсихологічний аналіз виявити загальне і специфічне у психологічному складі та національному характері українців минулого, сучасного і майбутнього. Тим більше, що домінування західної культури в сучасному світі, згладжуючи очевидні ознаки національної специфіки, ще не означає етнічного нівелювання населення зем-

ної кулі. Навпаки, нині різко зросла активність багатьох народів, які борються за свої національні інтереси, свою незалежність.

Відомий етнопсихолог Густав Шпет зазначав, що етнічна психологія, класифікуючи певні явища, має шукати відповіді на запитання: як переживає саме цей народ певне явище, що він любить, чого боїться, чому віддає перевагу, що його відрізняє з-поміж інших етносів.

Говорячи про етнопсихологічні особливості українців, дослідники перш за все розглядають таке основоположне явище, як психічний склад українців.

Якщо говорити про психічний склад української нації, то тут, як правило, відзначають такі риси, як любов до рідної землі та її природи, що виявляється й закріплюється в культурі, музиці, живописі; повага до старших, зокрема, до батьків (так, дотепер у багатьох областях України діти звертаються на “Ви” до своїх батьків); працелюбність, що виражається не лише в щоденній сумлінній праці від зорі до зорі, а й у святкових традиціях, які поетизують працю.

Для українців характерні ратна доблесть, хоробрість, а також просявляння героїзму і відваги, що є специфічним вираженням їх національних почуттів, адже героїчні традиції споконвіку були притаманні українському народові.

Важливо підкреслити, що, безумовно, національний характер українців з роками змінюється, разом із тим, залишається незмінним їх психічний склад, а саме: працелюбність, релігійність, толерантність, розважливість та ін.

Словникова робота: український національний характер, національний склад українського етносу, українська самосвідомість.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте особливості психічного складу українців.
2. Що ви знаєте про національний характер українців?
3. Що означає поняття “натуралізація”?
4. Які релігії мали найзначніший вплив на формування психічного складу українців?
5. Які визначні риси української сім’ї ви можете назвати?
6. У чому полягає сутність української національної ідеї?

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. На основі наукових досліджень, літературних джерел та власного досвіду здійсніть порівняльний аналіз етнопсихології українців та росіян (або ж інших слов'янських етносів).
2. Здійсніть порівняльний аналіз народних українських та народних російських казок (або ж казок інших народів).

Теми рефератів

1. Історія формування українського етносу.
2. Екологічний чинник у формуванні українського етносу.
3. Взаємодія українців з іншими народами і формування українського національного характеру.
4. Вплив геополітичного чинника на український національний характер.
5. Історичний фактор у формуванні української самосвідомості.
6. Релігія як фактор формування українського етносу.
7. Сім'я і формування українського національного характеру.

Література: основна [5; 14; 17; 18; 23; 25];
додаткова [31; 32; 38; 46]

Тема 14. Етнічні традиції у діловому спілкуванні

Особливості знайомства, звернення, привітання та їх врахування у міжетнічному спілкуванні. Ділове листування, телефонні розмови, відправлення телеграм та факсів. Подарунки закордонним діловим партнерам. Діловий етикет у різних країнах. Особливості британського ділового стилю. Ділові стосунки в Сполучених Штатах Америки. Ділове співробітництво з французами. Мова ділового спілкування в Німеччині. Ділове спілкування з японцями. Діловий стиль та етикет у Китаї. Діловий світ Швеції. Ділове спілкування з італійцями. Особливості ведення бізнесу в Іспанії. Партнерство з корейськими бізнесменами. Бізнес в арабському світі.

Мета: ознайомитися з етнічними традиціями у діловому спілкуванні з представниками різних народів.

Методичні вказівки: у наш бурхливий час розширення ділових зв'язків українців із зарубіжними колегами, час входження України як повноправного партнера до світової спільноти стає, як ніко-

ли, важливим. Знання ж традицій, звичаїв та звичок інших народів накладає відбиток і на ділове спілкування, на ведення бізнесу. Адже хоча учасники міжнародного спілкування дотримуються певних схожих етичних норм і правил, та національні й культурні особливості є досить значущими у міжнародних ділових відносинах.

Як правило, при збігу інтересів сторін, тобто при співробітництві, відмінності у національних характерах, манері поведінки та способу мислення не виявляють себе якимось помітним чином. Але щойно виникають значні розбіжності у поглядах чи конфлікти, як ці відмінності починають відігравати важливу роль. Отже, треба бути готовим до можливих виявів непередбачених дій, вчинків, рішень з боку своїх іноземних колег та заздалегідь відпрацювати оптимальну тактику і стратегію у взаємодії з ними. А для цього потрібно знати особливості їх національного характеру, специфіку способу життя та манеру поведінки.

У зв'язку із цим, студентам потрібно розповісти про загальноприйняті норми ділового спілкування, які вкорінились у багатьох країнах Західної Європи, Америки, Азії, і які потрібно засвоїти, щоб почувати себе впевнено у різних ситуаціях.

Словникова робота: ділове спілкування, етнічні традиції, етнічна культура, матеріальна культура, духовна культура.

Питання та завдання для самоконтролю

1. Назвіть особливості привітання з арабськими партнерами.
2. Чи можна торкатись руками японця під час розмови з ним? Чому?
3. В яких країнах білий та блакитний кольори є кольорами трауру?
4. Чи прийнято дарувати квіти в Японії?
5. Про що прийнято говорити під час неофіційної зустрічі у Великобританії? А про що — ні?
6. З чого починаються офіційні переговори у Великобританії?
7. Чи ввічливо звертатись до американського ділового партнера на ім'я? А до японського?
8. Чому не варто демонструвати свою вишукану англійську та знання історії США американським партнерам?
9. Якою має бути культурна дистанція при спілкуванні із американцем? А з японцем?

10. Чи має значення мова спілкування із французькими діловими партнерами?
11. Які теми розмови є найбільш прийнятними під час неофіційних зустрічей із французькими партнерами? А які — краще не зачіпати?
12. Які три правила потрібно пам'ятати, якщо вас запросили до ресторану ваші німецькі колеги?
13. Чи є ефективним спілкування по телефону із японцем?
14. Як можна досягти більшої ефективності листування із японськими партнерами?
15. Як ставляться японці до слів “так” і “ні”?
16. Представники яких націй не люблять категоричних висловлювань на зразок “так” або “ні”?
17. Що означають паузи та тривале мовчання під час переговорів із японськими партнерами?
18. Що потрібно знати про неформальні стосунки з китайськими партнерами та про подарунки для них? Що слід, а що не слід дарувати? Як дарувати?
19. Як потрібно одягатись жінкам та чоловікам, ідучи на урочисту зустріч в Італії?
20. Назвіть найяскравіші особливості корейського ділового стилю?
21. Які важливі ісламські традиції потрібно знати, починаючи спілкування з арабськими партнерами?
22. Розкажіть про особливості торгівлі в арабському світі.

Творчі завдання та проблемні ситуації

1. Аркуш поділіть на дві колонки. В одній колонці напишіть, які подарунки варто дарувати партнерам із Франції (Німеччини, Японії, США і т. ін.), а в другій — які не варто.
2. Аркуш поділіть на дві колонки. В одній колонці напишіть, на які теми варто говорити з партнерами із Франції (Німеччини, Японії, США і т. ін.), а в другій — на які не варто.

Теми рефератів

1. Етнопсихологія німців.
2. Етнопсихологія французів.
3. Етнопсихологія англійців.
4. Етнопсихологія ромів.
5. Етнопсихологія японців.
6. Етнопсихологія іспанців.

7. Етнопсихологія італійців.
8. Етнопсихологія арабів.

Література: основна [14; 24];
додаткова [40]

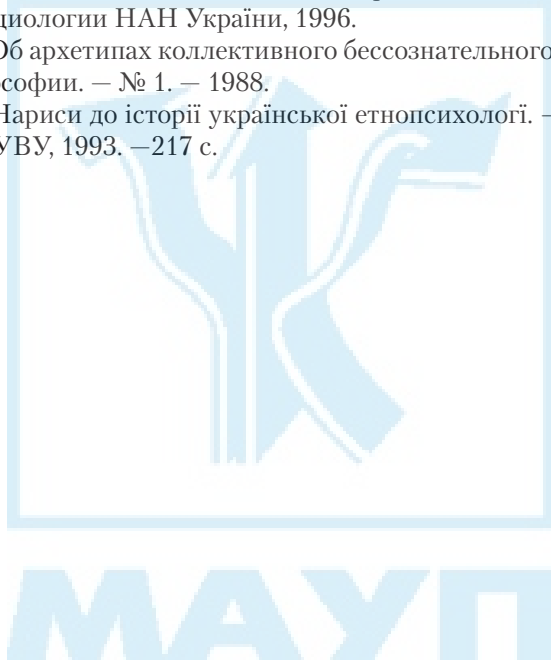
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. *Андреева Г. М.* Социальная психология. — М.: МГУ, 1988.
2. *Бороноев А. О., Павленко В. Н.* Этническая психология. — СПб., 1994.
3. *Гнатенко П. И.* Национальный характер: Монография. — Днепропетровск, 1992.
4. *Гнатенко П. И.* Национальная психология: Монография. — Днепропетровск, 2000.
5. *Гнатенко П. И.* Український національний характер. — К., 1994.
6. *Гнатенко П. И., Павленко В. Н.* Этнические установки и этнические стереотипы. — Днепропетровск, 1995.
7. *Грехем Скотт Дж.* Конфликты и пути их преодоления. — К., 1991.
8. *Етнічна психологія: Навч.-метод. посіб.* / Ред. В. Д. Хрущ. — Івано-Франківськ, 1994.
9. *Киричук О. В.* Ментальність: сутність, функції, генеза // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. Тези доп. та матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. — К.; Луцьк, 1994. — С. 7–20.
10. *Кон И. С.* К проблеме национального характера // История психологии. — М.: Наука, 1971. — С. 141–158.
11. *Кон И. С.* Национальные особенности психологии людей // Социальная психология. — М.: Политиздат, 1975. — С. 141–153.
12. *Кожанов А. А.* Методика исследования национального самосознания. — М., 1978.
13. *Липа Ю.* Призначення України. — Л.: Просвіта, 1992.
14. *Львовичкіна А. М.* Етнопсихологія: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2002, — 144 с.
15. Павленко В. Н., Таглин С. А. Введение в этническую психологию: Учеб. пособие. — Харьков, 1992.
16. *Павленко В. Н., Таглин С. А.* Факторы этнопсихогенеза: Учеб. пособие. — Харьков, 1993.

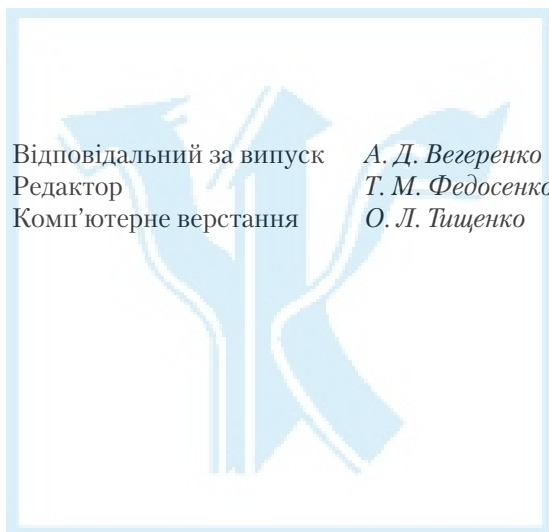
17. *Павленко В. М., Таглін С. О.* Етнопсихологія: Навч. посіб. — К., 1999.
  18. *Пірен М.* Основи етнопсихології: Підручник. — К., 1996.
  19. *Пірен М.* Етнополітичні процеси в сучасній Україні. — К., 1999.
  20. *Психология национальной нетерпимости.* — Минск, 1998.
  21. *Солдатенко В. Ф., Крижанівський В. П., Левенець Ю. А.* Українська ідея: Історичний нарис. — К.: Наук. думка, 1995.
  22. *Стефаненко Т.* Етнопсихологія: Учеб. для высш. учеб. заведений. — М., 2000.
  23. *Субтельний О.* Україна. Історія: 2-ге вид. — К.: Либідь, 1992.
  24. *Сухарев В., Сухарев М.* Психология народов и наций. — Днепропетровск: Сталкер, 1997.
  25. *Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи.* — К.: МАУП, 2000.
  26. *Хрущ В.* Етнопсихологічні аспекти вивчення української ментальності // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доповідей та матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. — К.; Луцьк, 1994. — С. 161–163.
  27. *Хрущ О.* Почуття людської ментальності // Там само. — С. 161–163.
  28. *Шкляр Л. Е.* Этнос. Культура. Личность. — К., Наук. думка, 1992.
- Додаткова*
29. *Бромлей Ю. В.* Очерки теории этноса. — М.: Наука, 1984.
  30. *Гнатенко П. И., Кострюкова Л. О.* Национальная психология: анализ проблем и противоречий. — К., 1990.
  31. *Григорійв Н.* Українська національна вдача. — Вінніпег, 1941.
  32. *Гримич М.* Два виміри національного характеру // Наука і суспільство. — 1991. — № 8. — С. 27–31.
  33. *Данилевський Н. Я.* Россия и Европа. — М., 1976.
  34. *Донченко Е. А.* Социальная психика. — К., 1994.
  35. *Королев С. И.* Вопросы этнопсихологии в работах зарубежных авторов. — М., 1979
  36. *Лебедева Н. М.* Социальная психология этнических миграций. — М., 1993.
  37. *Левкович В. В., Танкова Н. Г.* Социально-психологические проблемы этнического сознания // Социальная психология и общественная практика. — М., 1983. — С. 138–153.
  38. *Рибчин І.* Геопсихічні реакції і вдача українця. — Мюнхен, 1966.

39. *Скребец В. А.* Экологическая психология: Учеб. пособие. — К.: МАУП, 1998.
40. *Современная зарубежная этнопсихология.* — М., 1979.
41. *Старовойтова Г. В.* Некоторые методологические вопросы определения предметной области этнопсихологии // Социальная психология и общественная практика. — М., 1983. — С. 127–138.
42. *Шпет Г. Г.* Введение в этническую психологию. — СПб, 1996.
43. *Шульдин П. П.* Национальная психология: структура, сущность, социальная роль. — Горький, 1986.
44. *Шульга Н. А.* Этническая самоидентификация личности. — К.: Ин-т социологии НАН України, 1996.
45. *Юнг К.* Об архетипах коллективного бессознательного // Вопросы философии. — № 1. — 1988.
46. *Янів В.* Нариси до історії української етнопсихології. — Мюнхен: Вид-во УВУ, 1993. — 217 с.

Зміст

Пояснювальна записка.....	3
Тематичний план дисципліни “Етнопсихологія”.....	5
Завдання для самостійної роботи.....	6
Список літератури.....	36

Відповідальний за випуск *А. Д. Вегеренко*
Редактор *Т. М. Федосенко*
Комп'ютерне верстання *О. Л. Тищенко*

Зам. № ВКЦ-3738

Підп. до друку 03.03.09. Формат 60×84/16. Папір офсетний.

Друк ротатійний трафаретний.

Ум. друк арк. 2,25. Обл.-вид. арк. 2,05. Наклад 50 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»

03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008*